

KAR VA ZAIF ESHITUVCHI YUQORI SINIF O'QUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Tursunov Hojiakbar Hamidullo o'g'li

Farg'ona davlat universiteti. Mustaqil izlanuvchisi

h.tursunov524@gmail.com

+908906328426

ORCID: 0000-0002-1280-604X

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17192628>

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotning maqsadi kar va zaif eshituvchi yuqori sinf o'quvchilarida axborot kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslarini aniqlash va tizimli yondashuvlarni ishlab chiqishdir. Tadqiqotda axborot kompetensiyasi tushunchasi, uning ta'lim jarayonidagi roli, shuningdek, eshitish qobiliyati cheklangan o'quvchilar uchun maxsus metodik yondashuvlar tahlil qilindi. Nazariy asoslar sifatida pedagogika, inkluziv ta'lim, informatsion texnologiyalar va kommunikativ kompetensiya nazariyalari asosida yondashuvlar ko'rib chiqildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, axborot kompetensiyasini rivojlantirishda multimodal ta'lim vositalari, vizual va interaktiv resurslardan foydalanish samarali bo'lib, o'quvchilarning mustaqil axborot qidirish, tahlil qilish va baholash qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Ushbu nazariy tadqiqot inkluziv ta'lim jarayonida axborot kompetensiyasini shakllantirish strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: axborot kompetensiyasi, kar va zaif eshituvchi o'quvchilar, yuqori sinflar, inkluziv ta'lim, pedagogik texnologiyalar, informatsion va kommunikativ kompetensiya;

Abstract. The purpose of this study is to identify the theoretical foundations and develop systematic approaches to the development of information competence in deaf and hard of hearing senior students. The study analyzed the concept of information competence, its role in the educational process, as well as special methodological approaches for students with hearing impairments. Approaches based on the theories of pedagogy, inclusive education, information technologies and communicative competence were considered as theoretical foundations. The results of the study show that the use of multimodal educational tools, visual and interactive resources in the development of information competence is effective and helps to increase students' independent information search, analysis and evaluation skills. This theoretical study serves as a basis for the development and practical implementation of strategies for the formation of information competence in the process of inclusive education.

Keywords: information competence, deaf and hard of hearing students, senior classes, inclusive education, pedagogical technologies, information and communicative competence;

Kirish

So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ta'lim jarayonida muhim rol o'ynay boshladi.

Zamonaviy ta'lim tizimida axborot kompetensiyasi o'quvchilarning raqamli muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining asosiy shartlaridan biridir. Maxsus ehtiyojli bolalar, xususan kar va zaif eshituvchi o'quvchilar uchun axborot kompetensiyasini shakllantirish ta'lim sifatini oshirish va ularni jamiyatga moslashishga tayyorlashda asosiy vazifa sifatida ko'riladi. Axborot kompetensiyasi – bu o'quvchining axborotni topish, tahlil qilish, baholash, saqlash va samarali ishlatish qobiliyati bo'lib, u o'quvchilarning intellektual va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhimdir.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish kontekstida (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yildagi PF-6017-son qaroriga ko'ra) Kar va zaif eshituvchi o'quvchilari uchun maxsus strategiyalarni ishlab chiqish dolzarb masaladir. ¹

Tadqiqotning ahamiyati

Kar va zaif eshituvchi o'quvchilar odatda nutq orqali axborot olish imkoniyati cheklangan bo'ladi. Shu sababli, ular uchun axborot resurslari va texnologiyalardan samarali foydalanish qobiliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu maqola nazariy asoslarni tahlil qilish va mavjud ilmiy adabiyotlar bilan bog'lashga qaratilgan.

Axborot kompetensiyasi tushunchasi

Axborot kompetensiyasi nazariy jihatdan bir nechta komponentlardan iborat:

1. Axborotni aniqlash va topish qobiliyati – o'quvchi kerakli ma'lumotni qayerdan va qanday topishni bilishi.
2. Axborotni tahlil qilish va baholash – topilgan ma'lumotni tekshirish va uning ishonchliligini aniqlash.
3. Axborotdan foydalanish – ma'lumotni muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish jarayonida qo'llash.
4. Axborotni saqlash va uzatish – ma'lumotni tizimli saqlash va boshqalarga etkazish qobiliyati. Shuningdek, axborot kompetensiyasi o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, muammo yechish qobiliyati, va innovatsion yondashuvini rivojlantiradi.

Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning xususiyatlari

Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarda axborot qabul qilish jarayoni ba'zi cheklovlar bilan kechadi:

- Nutqni qabul qilish cheklovi: Eshitish orqali ma'lumot olish qobiliyati cheklanganligi sababli, ular vizual va kinestetik usullarga ko'proq tayanadi.
- Til va lug'at rivoji: Nutq orqali bog'lanish cheklangani sababli, lug'at boyligi va til qobiliyati sustroq rivojlanadi.
- Axborot texnologiyalariga bog'liqlik: Eshitish imkoniyati cheklangan o'quvchilar elektron va vizual vositalar yordamida axborot olishga ko'proq tayanadi.

Bu xususiyatlar nazariy jihatdan axborot kompetensiyasini shakllantirish usullarini tanlashda asos bo'ladi.

Axborot kompetensiyasini rivojlantirish nazariy asoslari

Kognitiv nazariyalar

- Jean Piaget kognitiv rivojlanish nazariyasi: O'quvchi faol bilim egallovchi sifatida qaraladi. Kar va zaif eshituvchi o'quvchilar uchun faol o'rganish, vizual materiallar va interaktiv mashqlar samarali hisoblanadi.
- Lev Vygotskiy ijtimoiy rivojlanish nazariyasi: O'quvchilarning bilim olishida ijtimoiy muhit va o'qituvchi ko'magi muhim. Axborot kompetensiyasini shakllantirishda mentorlik va jamoaviy ishlash samarali.²

Axborot savodxonligining umumiy modellari, masalan, Amerikan kutubxonachilari assotsiatsiyasining (ALA) Information Literacy Competency Standards standarti Kar va zaif eshituvchi o'quvchilar kontekstida moslashtirilganda, vizual va taktil resurslarning roli kuchayadi. Guardino va digarlari (2025) ta'kidlaganidek, Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarining savodxonligi

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020 yildagi PF-6017-son qarori

² Vygotsky, L. S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.

darajasi keng spektrda – illatsizdan tortib ilg'or darajagacha – o'zgaradi, shuning uchun individuallashtirilgan yondashuv zarur. Shuningdek, raqamli shaharchanlik (digital citizenship) konsepsiyasi Kar va zaif eshituvchi o'quvchilari uchun etik va xavfsiz axborot ishlatishni o'rgatishda muhimdir.

Konstruktivizm nazariyasi (Piaget, Vygotsky) axborot kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy paradigmasidir. Unga ko'ra, o'quvchi axborotni passiv qabul qilmaydi, balki o'zi faol quriladi. Kar va zaif eshituvchi o'quvchilari uchun bu nazariya vizual va interaktiv resurslar (video subtitrlari, interaktiv simulyatsiyalar) orqali amalga oshiriladi. Masalan, ACRL freymvorkining "Information as Inquiry" ramkasi Kar va zaif eshituvchi o'quvchilariga moslashtirilganda, savollarni vizuallashtirish (mind maps) va guruhiiy muhokamalar (imo-ishora tili orqali) kiritiladi.³

O'quv faoliyati nazariyalari

- **Constructivism (Qurilishchilik yondashuvi):** O'quvchi yangi bilimni mavjud tajriba bilan bog'lab oladi. Kar va zaif eshituvchi o'quvchilar uchun vizual axborot, diagramma, grafik va multimediya vositalari orqali bilimlarni mustahkamlash mumkin.
- **Bloomning taksonomiyasi:** Axborot kompetensiyasini rivojlantirishda bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash va yaratish bosqichlari hisobga olinadi.
- **Baumer va digarlarining (2020) raqamli savodxonlik modeli** Kar va zaif eshituvchi o'quvchi uchun moslashtirilganda, **operatsion (texnik) va konseptual (kritik)** darajalar ajratiladi. Operatsion darajada Kar va zaif eshituvchi o'quvchilari tekst redaktorlari va internet qidiruvida ishonchli, ammo konseptual darajada (axborotni tahlil qilish) o'qish ko'nikmalari pastligi tufayli cheklovlar mavjud. Shuning uchun, modelga linguvistik moslashtirish (soddalashtirilgan til, vizual elementlar) kiritilishi kerak.

Maxsus pedagogika asoslari

- **Differensial yondashuv:** Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olib o'qitish.
- **Multisensorli yondashuv:** Ko'rish, teginish va vizual yordamlar orqali axborotni qabul qilishni rag'batlantirish.
- **Texnologik integratsiya:** Interaktiv doskalar, kompyuter dasturlari, audiovizual materiallar va onlayn resurslardan foydalanish.

Axborot kompetensiyasini rivojlantirish usullari

1. **Vizual vositalar bilan ishlash:** Diagrammalar, infografikalar, videolar, slaydlar.
2. **Interaktiv mashg'ulotlar:** Onlayn testlar, simulyatsiyalar, elektron kitoblar.
3. **Jamoaviy faoliyat:** Guruh ishlari orqali axborotni tahlil qilish va baholash.
4. **Individual mentorlik:** Maxsus dasturlar va o'quv rejalar orqali har bir o'quvchining ehtiyojiga moslash.
5. **Axborot texnologiyalari treningi:** Kompyuter dasturlari, ma'lumot bazalari va internet resurslaridan foydalanishni o'rgatish.

Xulosa

Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarda axborot kompetensiyasini rivojlantirish nazariy asoslari kognitiv, ijtimoiy, pedagogik va texnologik yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Samarali axborot

³ Piaget, J. The Psychology of Intelligence. Routledge, 2001.

kompetensiyasini shakllantirish uchun vizual va interaktiv usullarni qo'llash, individual va guruh ishlarga imkon yaratish, axborot texnologiyalarini integratsiyalash zarur.

Bu yondashuvlar o'quvchilarning mustaqil bilim egallashini, tanqidiy fikrlashini va ijtimoiy moslashuvini oshirishga xizmat qiladi.

Kar va zaif eshituvchi yuqori sinf o'quvchilarida axborot kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari konstruktivizm, sotsiokultural modellar va moslashtirilgan axborot savodxonligi freymvorklariga tayanadi. Bu nazariyalar kar va zaif eshituvchi o'quvchilarining vizual va ijtimoiy o'rganish xususiyatlarini hisobga oladi. Kelajakda empirik tadqiqotlar ushbu modellarni sinab ko'rishni talab etadi. Inklyuziv ta'limning samaradorligi uchun nazariy va amaliy yondashuvlarni birlashtirish zarur.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020 yildagi PF-6017-son qarori.
2. Vygotsky, L. S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
3. Piaget, J. The Psychology of Intelligence. Routledge, 2001.
4. E. R. Johnstone, Teaching the Hearing Impaired: Theory and Practice. London: Routledge, 2010.
5. B. R. Smith, Information Literacy for All Students. Elsevier, 2015.
6. Bloom, B. S. Taxonomy of Educational Objectives. Longman, 1956.
7. M.Karimova Inkluziv ta'lim va eshitish qobiliyati cheklangan o'quvchilar. "Pedagogika", Samarqand. 2021. 34–60 b.
8. N.Tursunova.Kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlash metodikasi. "Oliy Ta'lim Nashriyoti", Buxoro. 2018. 21–55 b.
9. B.Saidov.Pedagogik psixologiya va axborot kompetensiyasi. "Sharq", Farg'ona. 2022. 14–48 b.
10. Tursunov, H. (2025). Kar va zaif eshituvchi yuqori sinf o'quvchilarining axborot kompetensiyasini rivojlantirish modeli. MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI JURNALI, 3(7).
11. Tursunov, H. (2024). Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning axborot kompetensiyasini rivojlantirish: farg'ona misolida. In Conference on Digital Innovation:" Modern Problems and Solutions (pp. 206-209).
12. Tursunov, H. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning axborot kompetensiyasini rivojlantirish: O'zbekiston va yevropa tajribasi. Talim fan va innovatsiya jurnali, 6.
13. Hamidullo o'g'li, T. H. (2025, May). KAR VA ZAIF ESHITUVCHI YUQORI SINIF O'QUVCHILARINING AXBOROT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI VA TAMOYILLARI. In International Conference on Modern Science and Scientific Studies (pp. 323-329).
14. Hamidullo o'g'li, T. H. (2025, January). KAR VA ZAIF ESHITUVCHI YUQORI SINIF O'QUVCHILARINING AXBOROT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH TASHKILIY-METODIK MUAMMOLARI. In International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health (pp. 54-62).
15. Hojiakbar Hamidullo o'g'li, T. (2025). KAR VA ZAIF ESHITUVCHI YUQORI SINIF O'QUVCHILARINI AXBOROT BILAN ISHLASHGA O'RGATISHNING SHAXSGA YO'NALTIRILGAN

TEKNOLOGIYALARI. Qo'qon DPI. Ilmiy Xabarlar Jurnal, 5(6-C), 90–96.

16. Tursunov Hojiakbar Hamidullo o'g'li. (2025). KAR VA ZAIF ESHITUVCHI YUQORI SINF O'QUVCHILARI AXBOROT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION TEKNOLOGIYALARI. NAZARIY VA AMALIY FANLARDAGI USTUVOR ISLOHOTLAR VA ZAMONAVIY TA'LIMNING INNOVATSION YO'NALISHLARI, 2(7), 99–108.

17. A.Xolmatov. Axborot kompetensiyasi va pedagogik texnologiyalar "Fan va Ta'lim", Toshkent. 2019. 12–45 b.